

Content Analysis of the Fourth Elementary Grade Book *Hedyehāy-e Āsemāni* Based on Religious Educational Methods¹

Morteza Pourshirazi

Master's degree, Elementary Education, Shiraz University, Shiraz, Iran.
morteza2280@chmail.ir

Abstract

The purpose of the present study is content analysis of the book *Hedyehāy-e Āsemāni* in the fourth elementary grade based on religious educational methods. The method of research is qualitative content analysis, and after the review of the presented theories and classifications of religious (Islamic) education methods, the dichotomy of āā qeii (2017) was chosen for content analysis. The research results show that there is a rising and falling trend in focusing on the use of religious education methods throughout different sections of the fourth elementary grade book *Hedyehāy-e Āsemāni*. One of the positive points about the book is that it does not concentrate on a single method, which is considered suitable due to different subjects in the book and personal differences between students. Moreover, with respect to the age properties of students, paying special attention to the methods relying on five principles of transformation of conscience, tidiness, changing appearance, rationality, and admonition are considered appropriate since the students' age is a suitable time to internalize appropriate rational-emotional education in them. In general, it seems necessary to pay attention to other religious educational methods in the book too for its improvement and betterment.

Keywords: Content Analysis, *Hedyehāy-e Āsemāni*, Fourth Elementary Grade, Religious Education Methods.

1. **Received:** 2022/06/23 ; **Revision:** 2022/08/19 ; **Accepted:** 2022/09/16 ; **Published online:** 2022/09/24

DOI: 10.22034/riet.2022.12293.1133

© the authors

<http://tarbiatmaaref.cfu.ac.ir/>

Publisher: Farhangian university

تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان چهارم ابتدایی بر اساس روش‌های تربیت دینی^۱

مرتضی پورشیرازی

کارشناسی ارشد، آموزش و پرورش ابتدایی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
morteza2280@chmail.ir

چکیده

هدف پژوهش حاضر تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان مقطع چهارم ابتدایی بر اساس روش‌های تربیت دینی است. روش پژوهش تحلیل محتوای کیفی بوده، و پس از بررسی نظریات و دسته‌بندی‌های ارائه شده از روش‌های تربیت دینی (اسلامی)، دسته‌بندی باقری (۱۳۹۶) برای تحلیل محتوا انتخاب شد. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده یک سیر دارای افت و خیز در تمرکز بر استفاده از روش‌های تربیتی دینی در قسمت‌های گوناگون کتاب هدیه‌های آسمان مقطع چهارم ابتدایی است. یکی از نقاط قوت کتاب، عدم تمرکز بر یک روش، در سرتاسر کتاب است که به علت وجود موضوعات متفاوت و تفاوت فردی دانش‌آموزان مناسب تلقی می‌شود. همچنین با توجه به ویژگی‌های سنی این دانش‌آموزان، توجه خاص به روش‌های منتج از پنج اصل شامل تحول باطن، آراستگی، تغییر ظاهر، تعقل و تذکر، مناسب به حساب می‌آید، زیرا این دوره سنی زمان مناسبی برای شکل‌گیری تربیت مناسب عقلانی-عاطفی است. در مجموع توجه به سایر روش‌های تربیت دینی در این کتاب به‌منظور بهبود و ارتقاء آن ضروری است.

کلیدواژه‌ها: تحلیل محتوا، کتاب هدیه‌های آسمان، مقطع چهارم ابتدایی، روش‌های تربیت دینی.

۱. مقدمه

تربیت از جمله مفاهیم و موضوعاتی است که در حیات بشری بسیار با اهمیت به حساب می‌آید؛ زیرا تربیت یکی از زمینه‌های مهم در روابط انسانی است (مشایخی، ۱۳۸۸، ص ۵۰). تربیت آدمی یکی از دو موضوع بسیار پیچیده و با اهمیت زندگی بشر است (کانت به نقل از: شکوهی، ۱۳۹۱، ص ۱۸). از منظر دینی [اسلامی] تربیت نیز بسیار مهم تلقی گردیده است. به علاوه در اسلام تربیت از جایگاه ویژه و رفیعی برخوردار بوده (رفیعی محمدی، ۱۳۸۸، ص ۴۵) و تربیت اسلامی از اساسی‌ترین بخش‌های معارف اسلامی است (باقری، ۱۳۹۶، ص ۱۱). دقت نظر در مبانی تعلیم و تربیت مشخص می‌سازد که بخش مهمی از مبانی تعلیم و تربیت می‌تواند رنگ و بوی دینی داشته باشد (شمشیری، ۱۳۹۵، ص ۹۱-۹۲). علاوه بر این در قرآن کریم به کرامت، ارزشمند بودن و آفریده شدن نیکوی انسان اشاره شده که نشان‌دهنده اهمیت و جایگاه آدمی است. بنابراین، فراهم کردن تربیت مناسب برای رساندن انسان به هدف نهایی، از دیدگاه اسلامی ضروری است (ضرابی، ۱۳۹۴). فرهنگ کشور ایران نیز بسیار با دین عجین شده، به گونه‌ای که در تعلیم و تربیت رسمی، به تربیت دینی توجه شده است.

بنا بر آنچه بیان شد، ضرورت تربیت به‌ویژه در کشور ایران امری انکارناپذیر است. با این حال، چگونگی انجام این کار مهم، خود پرسش و گاهی چالش حائز اهمیتی را ایجاد می‌نماید. از سوی دیگر اعتقاد بر این است که عمل تربیتی نیز مانند سایر ویژگی‌های آدمی از جمله رفتار و... دارای قوانین و اصولی است (مشایخی، ۱۳۸۸، ص ۵۳). سؤال دیگری که در اینجا مطرح می‌شود این است که این مبانی اصول و روش‌ها، باید از کجا سرچشمه بگیرد. در پاسخ به این پرسش اساسی، صاحب‌نظران گوناگون با توجه به مکتب فکری خود، پاسخ‌های گوناگونی را ارائه کرده‌اند. در این تشتت آراء، به اعتقاد باقری (۱۳۹۶، ص ۳۶)، وقتی که از تربیت اسلامی در حیطه تربیت دینی سخن به میان می‌رود، باید مایه اصلی کار از متون و منابع اسلامی گرفته شود. از آن‌رو، این بیان در پژوهش حاضر مورد توجه است که فارغ از برتری‌های دین اسلام که در این مجال امکان پرداختن به آن نیست، در کشور ایران به‌عنوان دین رسمی شناخته می‌شود و از پشتوانه فرهنگی و تاریخی محکمی برخوردار است؛ و به تبع آن در نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور، مبنا و محور عمل تربیت دینی است. در کنار این مباحث، توجه به زمان ارائه تربیت، بالأخص تربیت دینی نیز یکی دیگر از جنبه‌های مهم تربیتی به حساب می‌آید. دوران کودکی مناسب‌ترین زمان برای عمل تربیتی است؛ زیرا زمینه‌های پرورش در این دوره مستعدتر است (نساجی، ۱۳۹۵، ص ۵۸). به‌علاوه کودکی یکی از سرنوشت‌سازترین دوره‌های زندگی معرفی شده که توجه به آن از حیث تربیت، حائز اهمیت بسیار است (ملکی مطلق و غفاری، ۱۳۹۵). کودکی بهترین

زمان برای تربیت در جهت فراهم آوردن پایه زندگی همراه با سعادت و خوشبختی در بزرگسالی فرد است (مهربان، ۱۳۹۵). از سوی دیگر، تربیت مناسب در دوره کودکی به‌عنوان زمینه موقعیت و رسیدن به هدف در بزرگسالی محسوب می‌شود (زائرپور تمبکی و زائرپور تمبکی، ۱۳۹۵). چگونگی تربیت در دوره کودکی، بر کیفیت زندگی در مراحل بعدی زندگی تأثیر اساسی دارد. بنابراین، ضرورت توجه به تربیت انکارناپذیر است. از سوی دیگر در جوامع دینی، چگونگی انجام عمل تربیت دینی ازجمله مسائل حائز اهمیت نظام تربیتی تلقی می‌شود؛ زیرا حفظ دین به‌عنوان زیربنای بقای فرهنگ جامعه در نظر گرفته می‌شود (مهربان، ۱۳۹۵). لذا، باید با توجه به مبانی، اصول و روش‌هایی، دست به عمل زد؛ زیرا استفاده از اصول و روش‌های درست، راه رسیدن به مقاصد تربیتی است (مهدوی‌راد و زرستان، ۱۳۸۵). در کشور ایران، دین اسلام به‌عنوان دین رسمی شناخته می‌شود، از این‌رو استفاده از مبانی و اصول تربیتی ارائه شده در مکتب اسلامی، مرجح است. در نظام تعلیم و تربیت رسمی کشور، کتاب به‌عنوان بخش مهمی از محتوا تلقی می‌گردد؛ زیرا کتاب‌های درسی در امر آموزش و انتقال مفاهیم به دانش‌آموزان نقش مهمی دارند (صالحی عمران ایزدی و رضایی، ۱۳۸۸، ص ۱۴۱؛ به نقل از: امین خندقی و همکاران ۱۳۹۵). به‌علاوه کتاب درسی در نظام رسمی کشور به‌عنوان محور کار تلقی می‌شود و بسیاری از فعالیت‌های کلاسی مبنی بر محتوای کتاب درسی صورت می‌پذیرد (زائرپور و زائرپور، ۱۳۹۵). از جهت دیگر با توجه به اینکه نظام آموزش و پرورش کشور به سبک متمرکز بودن، تمایل بیشتری دارد، در سراسر کشور و همه مناطق آن، کودکان در یک پایه تحصیلی، محتوای یکسانی را از کتاب‌ها دریافت می‌کنند. بنابراین، در صورت وجود اشکال در محتوای این کتب، ایراد وسیع و مهمی تلقی می‌گردد. بنابراین، تدوین مطلوب آن‌ها حساسیت بسیار دارد (یوسفی قطب سرای و جزائی، ۱۳۹۱، به نقل از: پورشیرازی، ۱۳۹۴). از سوی دیگر، آموزش مدرسه‌ای و زمینه‌های فرهنگی مدرسه یکی از با اهمیت‌ترین طرق و وسایل تربیت دینی است (شعبانی، ۱۳۸۴، به نقل از: مهربان، ۱۳۹۵) و کتب درسی در این آموزش مدرسه‌ای و ایجاد زمینه‌های فرهنگی می‌تواند نقش ویژه‌ای بازی کند. علت این امر محور بودن منابع مکتوب درسی در مدارس است که به آن اشاره شد. این اهمیت در دوره ابتدائی می‌تواند دو چندان باشد؛ زیرا مخاطبان تربیت در این دوره، کودک است و همان‌گونه که ذکر گردید، کودکی، ازجمله مهم‌ترین مقاطع زمانی برای تربیت و به‌طور کلی ازجمله اساسی‌ترین و با اهمیت‌ترین بخش زندگی محسوب می‌شود. از این‌رو، بررسی و دقت نظر در محتوای این کتب از جهات گوناگونی می‌تواند به تدوین بهتر آن‌ها در صورت وجود ایراد یاری رساند. علاوه بر این، دانش‌آموزانی که وارد کلاس چهارم می‌شوند، پس از پایان دوره اول ابتدایی شامل کلاس‌های اول تا

سوم، با تغییراتی در محتوای درسی ارائه شده مواجه هستند. گاهی این تغییرات برای برخی از آنان بسیار چالش برانگیز به حساب می‌آید. همچنین با توجه به رشد آنان، برنامه‌ریزان، مؤلفان کتب درسی، والدین و مربیان، انتظارات متفاوتی از آنان دارند. بنابراین، محتوای درسی آنان نیز دارای وجوه تمایزی با آنچه پیش از این تجربه نموده‌اند، می‌باشد. همچنین سطح رشد عقلانی این کودکان در کنار استعداد و آمادگی لازم برای تربیت‌پذیری، زمینه بهره‌مندی از شیوه‌های تربیتی مناسبی را بیش‌ازپیش مطالبه می‌نماید. در نتیجه، تحلیل محتوای کتاب چهارم ابتدایی به منظور حصول شناخت بهتر محتوای آن ضروری می‌نماید. در ادامه به پیشینه پژوهش مرتبط پرداخته می‌شود تا دید گسترده‌تری نسبت به موضوع حاصل گردد. در ادامه به گروهی از پژوهش‌های مرتبط اشاره می‌شود:

الف) پژوهش‌هایی با صبغه تربیت دینی

تربیت دینی از جمله مفاهیمی است که به‌طور خاصی در پژوهش‌های مربوطه به چشم می‌خورد. به‌عنوان نمونه «راه‌کارهای انتقال ارزش‌های دینی به کودکان دبستانی» از جمله موضوعات بااهمیتی در این باره به شمار رفته است که تعدادی از پژوهشگران به آن پرداخته‌اند. نتایج حاصل نشان‌دهنده کارآمدی و اثربخشی روش‌های استفاده از زبان داستان، قصه، تمثیل و بهره‌گیری از روش پرسش و پاسخ، تمرین و تکرار، تشویق، در انتقال و توسعه ارزش‌های دینی به دانش‌آموزان دبستانی می‌باشد (فتوحی و موسوی نسب، ۱۳۹۴). به‌عنوان مثال اهداف تربیت دینی از منظر قرآن کریم از جمله موضوعاتی است که مورد مطالعه قرار گرفته است. پژوهشگر نتایجی را در این پژوهش به دست آورده است که مشابهت زیادی با پژوهش‌های قبلی دارد. وی نتیجه نهایی مطالعه خود را به این صورت ذکر کرده است که «هدف غایی تربیت اسلامی آن است که افراد در مسائل فردی، اجتماعی و مسائل مربوط به کل انسانیت، کاملاً مطیع خداوند باشند. در این مقاله پس از تبیین مفاهیم تربیت و دین و مقوله تربیت دینی، اهداف مدنظر قرآن درباره تربیت دینی بیان شده است» (ضرابی، ۱۳۹۴). اصول و روش‌های تربیت دینی (با تکیه بر قرآن) از دیگر موضوعاتی به‌شمار می‌رود که محقق ضمن آن به معرفی مهم‌ترین راهکارهای تربیتی به‌زعم خود با توجه به منابع، به منظور کارآمد ساختن رفتار آدمی می‌پردازد (داراب‌کلایی، ۱۳۹۰). از جمله دیگر پژوهش‌ها می‌توان به پژوهشی با عنوان «راهبردهای قرآنی تربیت دینی» اشاره نمود. کشف و شناخت راهبردها و جهت‌گیری‌های تربیت انسان از نگاه اسلامی مورد توجه این پژوهش بوده است. محقق راهبردهای تعظیم، تکریم، تبیین و تبشیر و تحذیر را که منتج از قرآن می‌داند، معرفی و بررسی کرده است (قطبی، ۱۳۸۹). رشیدی (۱۳۸۵) نیز اصول و روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی دوره کودکی را مورد واکاوی قرار داده است. نتایج این مطالعه از نقش

فراوان قصه‌های قرآنی و نیز آشنایی کودک با سیره نبوی حضرت محمد(ص) در برخورداری از یک الگوی تربیتی مناسب و مطلوب حکایت دارد. همچنین در این حوزه می‌توان به پژوهشی با عنوان «تربیت دینی» اشاره کرد. در این پژوهش تعاریف مربوط به تربیت دینی ارائه گردیده است (عبدالله‌دراز و ستوده‌نیا، ۱۳۸۲). موگهی (۱۳۸۰) نیز در مقاله خود بحث‌های زیبا و روشن‌کننده‌ای از روش‌های تربیت دینی را پیش کشیده است.

ب) پژوهش‌هایی با هدف تحلیل محتوای کتاب‌های آموزش دینی

در مقاله‌هایی نظیر «بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم ابتدایی از منظر پاسخ‌گویی به سؤالات دینی کودکان»، موضوعات دینی در کنار تحلیل محتوا مورد توجه قرار گرفته است. پژوهشگران در نهایت این‌گونه یافته‌های خود را خلاصه نموده‌اند که «یافته‌های مربوط به تحلیل محتوای کتاب درسی حاکی از آن است که ۴ درصد از کل محتوای کتاب (متن و تصویر) در زمینه خداشناسی، ۱۱ درصد در زمینه نبوت، ۱۱ درصد در زمینه امامت و ۴ درصد در زمینه معاد، به مقوله پاسخ‌گویی به سؤالات دینی کودکان پرداخته و در مجموع ۳۰ درصد متن و ۳۰ درصد تصاویر کتاب به محورهای مذکور اختصاص یافته است» (روش‌قیاس و میرشاه‌جعفری، ۱۳۹۶). در پژوهشی با عنوان «تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های درسی هدیه‌های آسمان از منظر امر به معروف و نهی از منکر» پژوهشگر به بررسی نحوه آموزش امر به معروف و نهی از منکر با استفاده از روش‌های ترکیبی (کمی - کیفی) پرداخته است. در نهایت پژوهشگر اعلام می‌دارد که روش آموزش امر به معروف و نهی از منکر به شکل مطلوب، غیرمستقیم و متناسب با رشد در کتاب‌های مورد مطالعه، صورت گرفته است (مهربان، ۱۳۹۵). در پژوهشی دیگر چند تن از محققان نیز به بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر نظرات شهید مطهری در کتاب پیرامون انقلاب اسلامی پرداخته‌اند (پاک‌مهر، امین‌خندقی، سعیدی‌رضوانی و قندیلی، ۱۳۹۵). کتاب هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی هم به شیوه تحلیل محتوا، مورد پژوهش قرار گرفته است. در این مطالعه از روش تحلیل محتوای ویلیام رومی^۱ که یک روش کمی تحلیل محتوا به حساب می‌آید، بهره گرفته شده است (زائرپور تمبکی و زائرپور تمبکی، ۱۳۹۵). همچنین پیش از این در مطالعه‌ای که با عنوان «تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» انجام شده

است، نتایج به‌دست آمده مبین عدم تناسب کافی اهداف کتب مورد بررسی این پژوهش با سطح انتظار مطرح در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش می‌باشد (قاسمی و کاظمی، ۱۳۹۳). همچنین کتب هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی در بخشی از یک پژوهش که به‌منظور بررسی معیارهای برنامه آموزش فلسفه به کودکان انجام شده، مورد تحلیل قرار گرفته است (مرعشی، هاشمی و مقیمی‌گسک، ۱۳۹۱). پیش از این نیز محتوای کتاب‌های هدیه‌های آسمان در بخشی از یک پژوهش با هدف بررسی میزان توجه به مهدویت و مؤلفه‌های آن مورد دقت نظر قرار گرفته است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن بوده است که توجه به نمادها و مؤلفه‌های مهدویت و آموزش آن در کتاب‌های هدیه آسمان، بسیار کم است و ضرورت دارد که بیش از این به مؤلفه‌های مهدویت توجه شود (امینی، ماشاءاللهی نژاد و علیزاده‌زارعی، ۱۳۹۱). محتوای کتاب هدیه‌های آسمان قبل از این نیز و در ابتدای تغییرات صورت گرفته در این کتب هم مورد تحلیل واقع شده و پژوهشگر از روش کمی تحلیل محتوای ویلیام رومی برای این منظور استفاده کرده است (ایمانی و مظفر، ۱۳۸۳).

۲. اهداف پژوهش

به توجه به آنچه در بخش قبلی آمد، هدف از پژوهش حاضر عبارت است از:

- هدف کلی:** تحلیل محتوای کتاب هدیه آسمان چهارم ابتدایی براساس روش‌های تربیت دینی
- اهداف فرعی:** (۱) بررسی انواع نظرات و دسته‌بندی‌های ارائه شده برای روش‌های تربیت دینی براساس کتاب نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی تألیف باقری (۱۳۹۶)،
- (۲) تحلیل محتوای درس به درس کتاب هدیه آسمان چهارم ابتدایی براساس روش‌های تربیت دینی به‌دست آمده، طبق هدف فرعی شماره یک.

۳. روش تحقیق

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های تحلیل محتوا به حساب می‌آید که به‌صورت کیفی انجام شده است. تحلیل محتوا به روش پژوهشی اطلاق می‌گردد که به‌منظور تجزیه و تحلیل متون مکتوب، پیام‌های شفاهی و تصاویر، مورد استفاده قرار می‌گیرد (کول، ۱۹۸۸؛ به نقل از: مهربان، ۱۳۹۵). در تحلیل محتوای کیفی، عمق و مفهوم محتوا مورد توجه قرار می‌گیرد و به محتوای آشکار^۱ که در پژوهش‌های کمی مورد توجه بسیار است، آنچنان پرداخته نمی‌شود. در تحلیل کمی، فراوانی‌ها و

طبقات مورد توجه است و فراوانی واحدهای آشکار^۱ مورد شمارش قرار می‌گیرند و با سایر واحدها مقایسه می‌شوند. در این روش‌ها مقدار، شدت و فراوانی مدنظر است (سامانی و جوکار، ۱۳۸۵). حال آنکه تحلیل کیفی به دنبال کشف معانی مستتر به صورت هدفمند و با نتایج توصیفی و [غالباً] غیر عددی است (ابوالمعانی الحسینی، ۱۳۹۲؛ به نقل از: مهربان ۱۳۹۵). در اینجا ذکر این مطلب که کمی‌سازی صرف، موجب تضمین برخورداری روش و نتایج از روایی و پایایی نمی‌شود (کرالایر، ۱۹۵۲؛ به نقل از: سامانی و جوکار ۱۳۸۵)، سودمند به نظر می‌رسد. خلاصه مطلب آنکه تحلیل کیفی محتوا به یک روش پژوهشی ذهنی که برای تفسیر محتوای متنی از طریق طبقه‌بندی سپس سیستماتیک و تعیین مضامین متن و الگوهای آن صورت می‌گیرد، گفته می‌شود (هیس و شانن، ۲۰۰۵؛ به نقل از: مهربان، ۱۳۹۵). در این پژوهش، پس از بررسی انواع نظرات و دسته‌بندی‌های ارائه شده برای روش‌های تربیت دینی و انتخاب روش‌های تبیین شده و عرضه گردیده در کتاب نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی (باقری، ۱۳۹۶)، پژوهشگر، با توجه به روش‌های مذکور و توضیحات هر روش تربیت اسلامی، اقدام به تحلیل محتوا نموده است. جامعه آماری این پژوهش کتاب چهارم ابتدایی می‌باشد که به صورت سرشماری و نه نمونه‌گیری مورد تحلیل واقع شده است. فرایند تحلیل به این صورت بود که محقق ابتدا هر یک از بخش‌های کتاب را مورد مطالعه دقیق قرار داده، سپس تعیین گردید که در آن بخش، از چه روش‌های تربیتی بهره گرفته شده است. به منظور بررسی اعتبار این عمل، از میان ۱۹ درس این کتاب، دو درس به صورت تصادفی ساده انتخاب شده‌اند و از دو تن از کارشناسان آموزش و پرورش خواسته شد که به روش مذکور و با توجه به روش‌های تربیتی مذکور و توضیحات آن‌ها، اقدام به تحلیل محتوای این دو درس نمایند. مقایسه نتایج کار آن دو کارشناس، با نتایج حاصل از کار این پژوهشگر، مبین نزدیکی مناسب و قابل قبولی بوده است. لازم به ذکر است که کلیه بخش‌های کتاب شامل متن هر درس، فکر کنید، تدبر کنید، برایم بگو، ببین و بگو، کامل کنید، بررسی کنید هر درس و... به دقت مورد توجه و بررسی واقع شده‌اند. پس از تعیین مضامین هر بخش و روش‌های به کار گرفته شده، محقق سعی بر آن داشته است تا الگوهای موجود نیز کشف و شناسایی شوند.

۴. تربیت دینی

در پژوهش حاضر با جمع‌بندی نظرات متخصصان و صاحب‌نظران امر، تعریف تربیت دینی عبارت

است از مجموعه‌ای از اعمال هدف‌دار عامدانه که به‌قصد و منظور آموزش مبانی و ارزش‌های دین اسلام به متربیان جهت پذیرش عاطفی، عقلانی و التزام درونی و عملی صورت می‌گیرد.

۴-۱. روش تحقق تربیت دینی

مبانی، اصول و روش‌های تربیت دینی با رویکرد اسلامی از دیدگاه متخصصان گوناگون - ضمن داشتن وجه مشترک بسیاری - به سبک‌های مختلفی بیان شده است. لازم به ذکر است که تربیت دینی در این مجال به عللی که پیش‌تر بیان شد، رویکرد اسلامی دارد و به این جهت، از این پس به تربیت دینی نگاه عام نمی‌شود، بلکه رویکرد اسلامی مدنظر قرار می‌گیرد.

صاحب‌نظران تربیت اسلامی با توجه به زمینه‌های ذهنی خود و با توجه به استطاعت خویش، هر کدام به‌گونه‌ای و به‌قدری خاص، با نظر به منابع اسلامی، راهبردها، روش‌ها یا حتی مبانی و اصولی را برای تربیت دینی پیشنهاد کرده‌اند.

از باب نمونه می‌توان به راهبردهای قرآنی تربیت دینی که قطبی (۱۳۸۹) آن‌ها را به شرح زیر بیان کرده است، اشاره نمود:

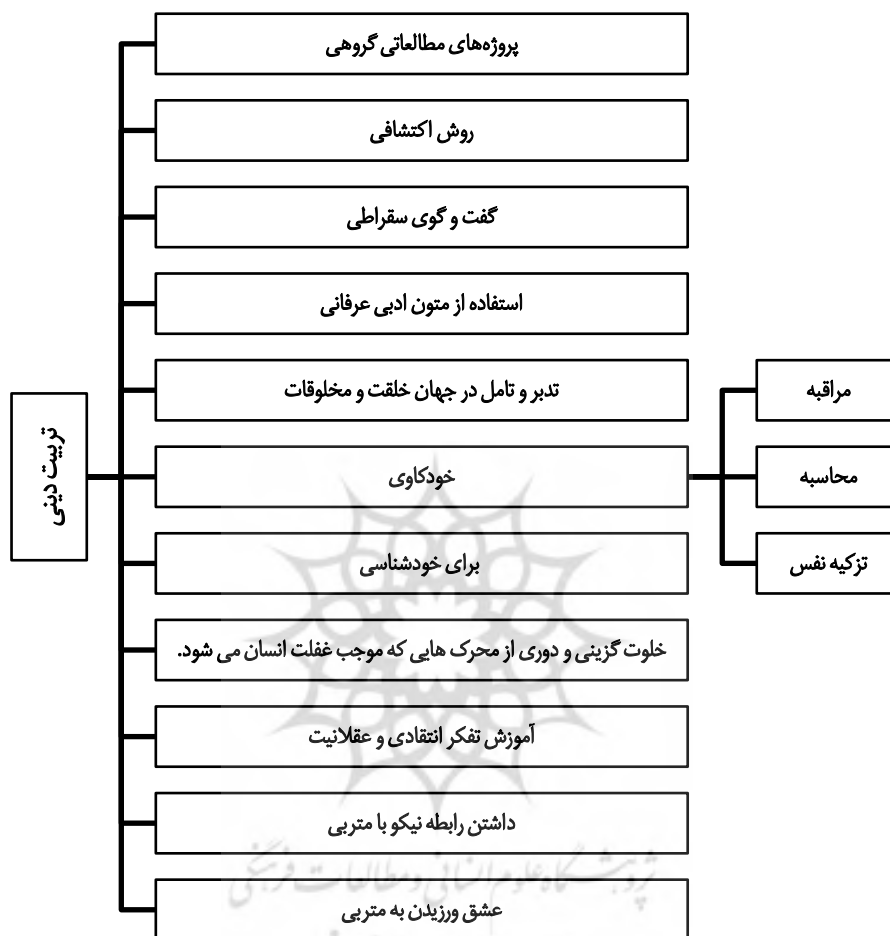
الف) راهبرد تعظیم: به بلندمرتبه و ارزشمند به حساب آوردن موضوعات دینی و هستی و خالق آن اشاره دارد.

ب) راهبرد تکریم: این راهبرد در ارتباط با احترام گذاشتن به انسان و اعتبار بخشیدن به عرف است؛ بنابراین، باید انسان جایگاه و شأن خود را طبق این راهبرد به‌خوبی بشناسد.

ج) راهبرد تبیین: این راهبرد به آگاهی دادن به انسان و خبردار کردن او از مسئولیت خود با توجه به جایگاه خود و شناخت هستی و خالق آن اشاره دارد.

د) راهبرد تبشیر و تحذیر: این راهبرد در برگیرنده مفاهیمی مانند تشویق، ترغیب به‌خوبی و نیز هشدار و برحذر داشتن از بدی است.

در این مسیر توجه به امید و در کنار آن خوف به‌گونه‌ای اعتدال‌گرا مدنظر است. شمشیری (۱۳۹۵)، صاحب‌نظر دیگری است که در این مجال به معرفی روش‌های تربیت دینی از منظری جدید و تازه، در عین حال توجه به مسیر گذشته پرداخته و پس از معرفی سه اصل حرکت و سیر و سلوک، یعنی طریقت، تحول تدریجی متربی و اصل وحدت باطن ادیان در عین کثرت ظاهر، به ارائه روش‌های تربیتی پرداخته است. این روش‌ها به‌صورت خلاصه در نمودار شماره (۱) قابل مشاهده‌اند.

نمودار ۱- روش‌های تربیت دینی (شمشیری، ۱۳۹۵، ص ۴۰-۴۱؛ شمشیری، ۱۳۸۵)

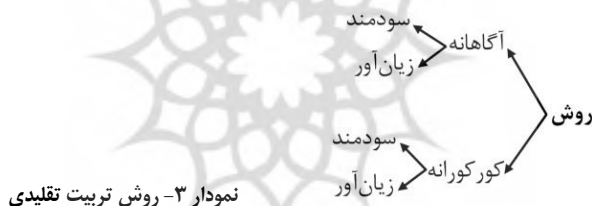
صاحب‌نظر دیگری که در این مجال شناخته شده است، باقری (۱۳۹۶) می‌باشد. او به شیوه‌ای کامل‌تر به بیان مبانی تربیت اسلامی پرداخته و براساس این مبانی، ابتدا اصول و سپس روش‌های منتج از آن‌ها را ارائه نموده است.

وی با بیان ۱۲ اصل تربیت اسلامی، به ۱۴ اصل رسیده است؛ و با توجه به این ۱۴ اصل، در نهایت ۳۳ روش تربیت اسلامی را معرفی می‌کند. خلاصه این مبانی، اصول و روش‌ها در نمودار شماره (۲) آمده است (باقری، ۱۳۹۶، ص ۲۴۰، با اقتباس).

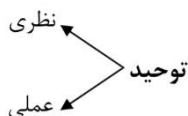
روش های تربیتی	اصول تربیت	مبانی تربیت
تلقین به نفس تحمیل به نفس	تغییر ظاهر	۱. تاثیر ظاهر بر باطن
اعطای بیش دعوت به ایمان	تحول باطن	۲. تاثیر باطن بر ظاهر
فریضه سازی محاسبه	مداومت و محافظت بر عمل	۳. ظهور تدریجی شاکله
زمینه سازی تغییر موقعیت اسوه سازی	اصلاح شرایط	۴. تاثیر شرایط بر انسان
مواجهه با نتایج اعمال تحریک ایمان ابتلا	مسئولیت	۵. مقاومت و تاثیرگذاری بر شرایط
آراستن ظاهر تزئین کلام مبالغه در عفو توبه تبشیر	آراستگی فضل	۶. جذبۀ حُسن و احسان
مبالغه در پاداش تکلیف به قدر وسع انذار	عدل	۷. تطوّر وسع آدمی
مجازات به قدر خطا ابراز توانایی ها تغافل	عزت	۸. کرامت
تزکیه تعلیم حکمت موعظه‌ی حسنه	تعقل	۹. اندیشه‌ورزی
یادآوری نعمت‌ها عبرت‌آموزی	تذکّر	۱۰. آشنایی و بیگانگی با خدا
مرحله‌ای کردن تکالیف تجدید نظر در تکالیف	مسامحت	۱۱. ضعف
بیان مهر و قهر عطا و حرمان	ابراز یا منع محبت	۱۲. دل‌بستگی، آزمندی و شتاب
تکالیف در غایت وسع	سبقت	

باقری (۱۳۹۶) بر آن است که مسیر رسیدن به تربیت اسلامی طولانی قرآن آن است که در این مختصر قابل وصول تام باشد. کیومرثی (۱۳۸۷) نیز در ارائه‌های تربیت دینی بیان می‌دارد که انتخاب روش در رسیدن به موفقیت و میزان حصول نتیجه مطلوب بسیار با اهمیت است. وی در ادامه به حدیثی از امام صادق (ع) اشاره می‌کند: «العامل علی غیر بصیره کالسائر علی غیر الطریق، فلا تزیده سرعه السیر الأبعدا»، «کسی که بدون بصیرت و دانایی دست به کاری می‌زند، مانند مسافری است که در بیراهه و خارج از طریق می‌رود و زیاد کردن سرعت حرکت، نتیجه‌ای جز دورتر شدن برای او ندارد». کیومرثی (۱۳۸۷) پس از این، به اهمیت انتخاب صحیح روش متناسب با شرایط می‌پردازد و ۱۴ روش متناسب با تربیت دینی و آموزش معارف اسلامی را ذکر می‌کند، سپس از این میان، پنج مورد را به این شرح دارای اهمیت بیشتر معرفی می‌نماید: روش قصه‌گویی؛ استفاده از روش‌های هنری در تربیت دینی؛ گردش و تفکر در طبیعت و مشاهده آیات الهی؛ روش ارائه الگو؛ روش عبادت و نیایش.

موگهی (۱۳۸۰) نیز در باب روش‌های تربیت دینی به شش روش اشاره دارد:

روش تربیت تقلیدی شامل چهار دسته است. روش تربیت تلقینی شامل تلقین مثبت به خود و دیگران می‌باشد. در روش تربیت تدریجی نیز توجه به سطح فکر، توانایی و شرایط و انجام مرحله به مرحله کار مدنظر است. در روش تربیت غیرمستقیم، انتخاب روش مستقیم یا غیرمستقیم با توجه به شرایط و ویژگی‌های متربی مدنظر است. گاه روش‌های غیرمستقیم تأثیر بیشتری از روش‌های مستقیم دارند، اما این یک اصل همیشگی نیست و باید با توجه به شرایط تصمیم‌گیری نمود. در روش تربیت الگویی نیز با توجه به فضیلت‌خواهی و کمال‌گرایی انسان، ارائه الگو برای تربیت مدنظر است. روش تربیت عملی، مناسب‌ترین و مهم‌ترین روش تلقی شده و بر رفتار مربی به صورت عملی تأکید دارد. ابوطالبی (۱۳۸۱) نیز تلاش کرده است با استفاده از نهج البلاغه روش‌ها و اهداف تربیتی را استخراج نماید. ایشان اهداف تربیت دینی توحیدی را در دو سطح معرفی کرده است (نمودار ۴).

سپس ابعاد تربیت دینی را ترسیم می‌کند نمودار (۵).

نمودار ۵- ابعاد تربیت دینی از دیدگاه اوطالبی

مختاری‌پور (۱۳۹۱) نیز به‌طور خلاصه اصول تربیت دینی را شامل دو اصل آگاهی و معرفت و اصل شور و احساس معرفی نموده است.

با توجه به آنچه در بخش نظریات تربیت اسلامی آورده شد، برخی نظریات دارای نقص‌هایی هستند، مانند:

۱) عدم تفکیک درست روش‌ها؛ به صورتی که وجه اشتراک بین روش‌ها گاهی ابهام‌آفرین است،
 ۲) کلی بودن دسته‌بندی‌ها،

۳) برخی از دسته‌بندی‌ها تنها بخش بسیار کوچکی از روش‌ها را تبیین می‌نمایند.

در مجموع روش‌های ارائه شده توسط باقری (۱۳۹۶)، جامع‌ترین و راهبردهای قطبی (۱۳۸۹) روشن و آشکار به نظر می‌رسند. البته سایر دسته‌بندی‌ها نیز از نقاط قوتی برخوردار هستند. با توجه به ارزیابی‌های صورت گرفته از روش‌های معرفی شده و هدف و روش پژوهش حاضر، روش‌های ارائه شده توسط باقری (۱۳۹۶)، برای امر تحلیل محتوا، مناسب تلقی می‌شوند.

۵. یافته‌ها

پس از بررسی هر یک از اجزاء کتاب هدیه‌های آسمان پایه چهارم ابتدایی (شامل متن درس، ایستگاه فکر، بررسی کنید، تدبر کنیم و...)، طبقه‌بندی یافته‌ها، یعنی روش‌های مورد استفاده در هر بخش، با توجه به هر درس انجام شد.

درس اول

● متن: اعطای بینش یادآوری نعمت‌ها، عبرت‌آموزی

● ایستگاه فکر: اعطای بینش، تعلیم حکمت

● بررسی کنید: تعلیم حکمت

- تدبر کنیم: اعطای بینش، تلقین به نفس (می تواند توسط معلم مورد توجه قرار بگیرد)
- دعا کنیم: تلقین به نفس ترئین کلام.

درس دوم

- متن: عبرت آموزی، اعطای بینش (به دنبال درس اول، معلم می تواند قدرت و توانایی خدا را با این روش دنبال کند، مبنی بر اینکه خدا بر هر کاری تواناست)

- برایم بگو: تلقین به نفس
- بگرد و پیدا کن: عبرت آموزی
- گفت و گو کنید: حکمت آموزی
- ایستگاه فکر: تلقین به نفس، تعلیم حکمت (با توجه به مبنای اندیشه ورزی)

درس سوم

- متن: تحریک ایمان، تعلیم حکمت بیان مهر
- برایم بگو: تلقین به نفس
- بین و بگو: اسوه سازی، آراستن ظاهر
- تمرین کنید: تغییر موقعیت
- ایستگاه فکر: تعلیم حکمت، فرضیه سازی، مرحله ای کردن تکلیف
- تغییر کنیم: آراستن ظاهر، تعلیم حکمت، موعظه حسنه
- بررسی کنید: عبرت آموزی
- کامل کنید: تعلیم حکمت، تلقین به نفس (فرعی)
- هم خوانی کنیم: تزیین کلام، بیان مهر
- با خانواده: اسوه سازی، زمینه سازی.

درس چهارم

- متن: فرضیه سازی، آراستن کلام، مرحله ای کردن تکلیف (برای بچه های پایه چهارم، تکلیف به قدر وسیع نمی باشد).

- بین و بگو: فرضیه سازی
- بررسی کنید: فرضیه سازی
- کامل کنید: فرضیه سازی

- ایستگاه فکر: اسوه‌سازی، عبرت‌آموزی، موعظه حسنه، تعلیم حکمت
- تمرین کنید: فرضیه‌سازی
- با خانواده: زمینه‌سازی، فرضیه‌سازی

درس پنجم

- متن: عبرت‌آموزی، موعظه حسنه، تحریک ایمان، مراجعه با نتایج اعمال، انذار
- برایم بگو: محاسبه نفس (در صورت توجه معلم)
- گفت‌وگو کنید: تزکیه نفس (کنترل خشم در صورت توجه معلم)
- ایستگاه فکر: محاسبه نفس
- تدبیر کنیم: موعظه حسنه، تکلیف به‌قدر وسع
- کامل کنید: محاسبه نفس، مواجهه با نتیجه اعمال (مسئولیت)

درس ششم

- متن: اسوه‌سازی، تزیین کلام، آراستن ظاهر، بیان مهر
- تدبیر کنیم: موعظه حسنه، تزکیه، اسوه‌سازی
- به کار ببندیم: تزکیه، تکلیف به‌قدر وسع، تحریک ایمان
- ایستگاه: اسوه‌سازی، تغافل، مبالغه در عضو، اعطای بیش، تزکیه
- ایستگاه: خلاقیت، آراستن ظاهر

درس هفتم

- متن درس: تزیین، فرضیه‌سازی، اسوه‌سازی، تغییر موقعیت
- برایم بگو: فرضیه‌سازی، تلقین به نفس
- ببین و بگو: فرضیه‌سازی
- کامل کنید: فرضیه‌سازی/بررسی کنید: فرضیه‌سازی
- بگرد و پیدا کن: فرضیه‌سازی/تمرین کنید: زمینه‌سازی، اسوه‌سازی، فرضیه‌سازی

درس هشتم

- متن: اسوه‌سازی، تحریک ایمان، بیان مهر
- کامل کنید: آراستن ظاهر، بیان مهر
- ایستگاه فکر: تحریک ایمان

- بگرد و پیدا کنید: آراستن ظاهر
- دعا کنیم: تزیین کلام، زمینه‌سازی
- ایستگاه خلاقیت: اعطای بینش، زمینه‌سازی

درس نهم

- متن: اسوه‌سازی، عبرت‌آموزی، حکمت‌آموزی
- کامل کنید: زمینه‌سازی، بیان مهر
- ایستگاه فکر: تعلیم حکمت
- بگرد و پیدا کن: آراستن ظاهر
- تدبر کنیم: تعلیم حکمت، تحریک ایمان، تلقین به نفس، زمینه‌سازی
- ایستگاه خلاقیت: آراستن ظاهر، تلقین به نفس

درس دهم

- متن: تعلیم حکمت، اعطای بینش
- برایم بگو: اعطای بینش
- بررسی: یادآوری نعمت‌ها
- بگرد و پیدا کن: تزیین کلام
- هم‌خوانی کنید: تزیین کلام، بیان مهر
- ایستگاه خلاقیت: تکلیف به قدر وسع، بیان مهر
- با خانواده: زمینه‌سازی، آراستن ظاهر

درس یازدهم

- متن: بیان مهر، عبرت‌آموزی
- برایم بگو: اعطای بینش
- کامل کنید: موعظه حسنه، بیان مهر
- بررسی کنید: تعلیم حکمت
- گفت‌وگو کنید: زمینه‌سازی
- ایستگاه فکر: تزکیه، تعلیم حکمت (با توجه به مبنای اندیشه‌ورزی)
- تدبر کنیم: عبرت‌آموزی

- ایستگاه خلاقیت: تزیین کلام، حکمت‌آموزی
- با خانواده: زمینه‌سازی، یادآوری نعمت‌ها، تعلیم حکمت

درس دوازدهم

- متن: اعطای بینش
- زمینه‌سازی: زمینه‌سازی، بیان مهر
- برایم بگو: آراستن ظاهر، اعطای بینش
- بررسی کنید: اعطای بینش
- تدبیر کنیم: اعطای بینش
- دعا کنیم: بیان مهر، زمینه‌سازی
- هم‌خوانی کنیم: تزیین کلام، آراستن ظاهر، بیان مهر، اعطای بینش

درس سیزدهم

- متن: عبرت‌آموزی، تزیین کلام
- گفت‌وگو کنید: زمینه‌سازی، تعلیم حکمت
- کامل کنید: اعطای بینش، موعظه حسنه، عطا و حرمان
- بررسی کنید: موعظه حسنه
- ایستگاه فکر: تزکیه
- دعا کنیم: بیان مهر

درس چهاردهم

- متن: عبرت‌آموزی، اسوه‌سازی، اعطای بینش، بیان مهر و قهر
- برایم بگو: یادآوری نعمت‌ها، اعطای بینش
- کامل کنید: آراستن ظاهر
- ایستگاه فکر: بیان مهر، اعطای بینش
- بگرد و پیدا کن: آراستن ظاهر

درس پانزدهم

- متن: عبرت‌آموزی، تحریک ایمان، اسوه‌سازی
- برایم بگو: تلقین به نفس

- بررسی کنید: تعلیم حکمت تزکیه
- گفت‌وگو کنید: موعظه حسنه، تزکیه، اعطای بینش (البته ضرورت دارد معلم به مثال‌هایی در حیطه زندگی دانش‌آموز، خصوصاً در مدرسه اشاره کند)
- به کار بیندیم: عبرت‌آموزی، تلقین به نفس (یکی از بهترین حالت‌های به کار بردن تلقین به نفس در اینجاست؛ زیرا پس از استفاده از روش عبرت‌آموزی، به روش تلقین به نفس روی آورده شده است. در اینجا آمادگی فراگیر، به سطح مناسبی برای این منظور رسیده است).
- ایستگاه: عبرت‌آموزی، اسوه‌سازی، تزکیه (در این حاشیه، سه روش به شیوه مناسبی در کار هم قرار گرفته‌اند)

● برایم بگو: اسوه‌سازی

● تدبیر کنیم: موعظه حسنه، تعلیم حکمت

درس شانزدهم

- متن: زمینه‌سازی، ابزار توانایی‌ها، تزکیه، موعظه حسنه، بیان مهر و قهر، اعطای بینش، تعلیم حکمت (این درس با توجه به استفاده از روش‌های متنوع، دارای جذابیت و زیبایی خاصی شده است که در این کتاب به‌عنوان یکی از دروس درخشانده به حساب می‌آید)
- برایم بگو: تعلیم حکمت (با توجه به مبنای اندیشه‌ورزی)
- تدبیر کنیم: فرضیه‌سازی، تعلیم حکمت، تلقین به نفس (با توجه به شبیه‌سازی موقعیت)
- ایستگاه فکر: تعلیم حکمت
- بررسی کنید: مواجهه با نتیجه اعمال
- گفت‌وگو کنید: اعطای بینش
- دعا کنیم: تلقین به نفس (در اینجا نیز به دلیل آنکه بیش از این آمادگی‌های لازم در ذهن فراگیر ایجاد شده، استفاده از روش تلقین به نفس، به‌خوبی صورت گرفته و احتمال اثرگذاری مناسب را جبران نموده است).

درس هفدهم

- متن: بیان مهر، موعظه حسنه
- برایم بگو: تکلیف به قدر وسع
- کامل کنید: موعظه حسنه

- تدبیر کنیم: تعلیم حکمت
- ایستگاه خلاقیت: بیان مهر
- همخوانی کنیم: بیان مهر، اعطای بینش
- با خانواده: زمینه‌سازی، اعطای بینش

درس هجدهم

- متن: اعطای بینش، زمینه‌سازی، انذار
- بررسی کنید: اعطای بینش
- تدبیر کنید: اعطای بینش، تلقین به نفس (کاربرد بجا و مناسب تلقین به نفس بعد از اعطای بینش موجب شده است به شیرینی و نیز اثرگذاری آن افزوده شود)

- کامل کنید: آراستن ظاهر
- بین و بگو: مراجعه با نتیجه اعمال
- ایستگاه فکر: تعلیم حکمت
- با خانواده: مرحله‌ای کردن تکلیف، تلقین به نفس

درس نوزدهم

- متن: یادآوری نعمت‌ها، مواجهه با نتیجه اعمال (اما به خوبی روشن نیست، لذا باید به گونه‌ای بیان شود که در صورت انجام نشدن این عمل‌ها یعنی یادآوری نعمت‌ها، مواجهه با نتیجه اعمال، نتیجه مطلوب هم به دست نمی‌آید).

- تدبیر کنیم: مواجهه با نتیجه اعمال، تبشیر، انذار
- بررسی کنید: تلقین به نفس، تبشیر، مواجهه با نتیجه اعمال
- دعا کنیم: تلقین به نفس.

یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که در کتاب هدیه‌های آسمان پایه چهارم ابتدایی به شکل متنوعی از انواع روش‌های تربیتی مذکور بهره گرفته شده است. با این حال توجه خاصی نیز به روش‌های منتج شده از پنج اصل تحول باطن، آراستگی، تغییر ظاهر، تعقل و تذکر داشته است.

روش‌های مورد توجه حاصل از این اصول عبارتند از: موعظه حسنه، عبرت‌آموزی، تعلیم حکمت، اعطای بینش، تلقین به نفس و آراستن ظاهر. از سوی دیگر برخی از روش‌های تربیتی یا به کلی مورد توجه نبوده‌اند یا احساس می‌شود که ضرورت دارد به آن‌ها بیشتر توجه شود. روش‌هایی که توجه به آن‌ها

صورت نگرفته است عبارتند از: تحمیل به نفس، دعوت به ایمان، مبالغه در عفو، توبه، مبالغه در پاداش، مجازات به قدر خطا، تجدیدنظر در تکلیف، تکلیف در غایت وسع. به علاوه کم توجهی به روش های محاسبه نفس، ابتلاء، مواجهه با نتیجه اعمال، تحریک به ایمان، تبشیر، مجازات به قدر خطا، مبالغه در عفو، مرحله ای کردن تکالیف، تغییر موقعیت، عطا و حرمان، تغافل، ابراز توانایی ها، تکلیف به قدر وسع مشاهده می شود. لازم به ذکر است که هر یک از روش های مذکور، باید با توجه به توضیحات آن روش و ویژگی های سنی، مورد دقت واقع شوند؛ زیرا مثلاً واژه ابتلاء برای دانش آموز کلاس چهارمی در نظر یک فرد عادی ممکن است معنی منفی را تداعی نماید؛ حال آنکه فراهم آوردن دو موقعیت داستانی به صورتی که یکی از آن ها مطلوب و دیگری جذاب، اما نامطلوب است و دادن فرصت انتخاب و تعیین درست از نادرست در اینجا می تواند یک مثال از کاربرد روش ابتلاء داشته باشد. این مطلب برای سایر واژه ها نظیر مواجهه با نتیجه اعمال، محاسبه نفس و... نیز صدق می کند.

در اشاره به دیگر یافته این پژوهش گفتنی است که در ضمن بررسی و تحلیل قسمت های گوناگون کتاب، وابسته بودن تحقق روش های تربیتی مورد استفاده در کتاب به آمادگی ها و ظرفیت های دانش آموزان و آمادگی و مهارت معلم به خوبی قابل لمس است.

۶. نتیجه گیری

یافته های پژوهش نشان دهنده یک سیر دارای افت و خیز در تمرکز بر استفاده از روش های تربیتی مذکور در قسمت های گوناگون کتاب است. به عنوان مثال مشاهده می شود که روش تلقین به نفس با آنکه در سراسر کتاب گاه به گاه ملاحظه می شود، اما در دروس ابتدایی بیشتر مورد استفاده است. علت این تمرکز، ممکن است تصور مؤلفان از سطح توانایی های دانش آموزان، با توجه به تازگی انتقال از دوره اول ابتدایی به دوره دوم باشد که مطلوب به نظر می رسد. با این وجود روش تلقین به نفس در اغلب مواردی که ذکر شد، بدون توجه کامل معلم به روش مدنظر کتاب، قابل تحقق نیست. این مطلب دقیقاً در راستای توصیه مؤلفان این کتاب می باشد (سازمان پژوهش و برنامه ریزی آموزشی، ۱۳۹۶؛ آمار، سلطانی مطلق و دلبری، ۱۳۹۶). با این حال یکی از نقاط قوت کتاب، عدم تمرکز بر یک روش در سرتاسر کتاب است که به علت وجود موضوعات متفاوت و تفاوت فردی دانش آموزان، مناسب تلقی می شود. همچنین با توجه به ویژگی های سنی این دانش آموزان، توجه خاصی به روش های منتج از پنج اصل شامل تحول باطن، آراستگی، تغییر ظاهر، تعقل و تذکر، مناسب به حساب می آید؛ زیرا این دوره

سنی زمان مناسبی برای شکل‌گیری تربیت مناسب عقلانی- عاطفی است. با توجه به ویژگی‌های کودکان در حدود ده‌سالگی، لزوم توجه به روش‌های دیگر، خصوصاً مبالغه در عفو به علت تمایل شدید برخی از کودکان به رعایت دقیق عدالت در برابر همکلاسی‌هایشان و مجازات شدن آنان، نباید مورد غفلت قرار گیرد. توجه به عدل در کنار فضل (اصلی که روش مبالغه در عفو و مبالغه در پاداش منتج از آن است) باید ضمن تربیت، مورد نظر باشد. توجه به روش ابراز توانایی‌ها نیز باید به خوبی در این سن و همه دوره‌های تربیتی مورد توجه باشد؛ زیرا باید احساس ارزشمندی در فرد برانگیخته شود، همان‌گونه که خداوند در قرآن به آن توجه کرده است، «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ...» (اسراء، ۷۰). این مطلب یکی از شاخص‌های تربیت دینی است که ضرورت توجه به آن انکارناپذیر است (کمساری، ۱۳۹۲).

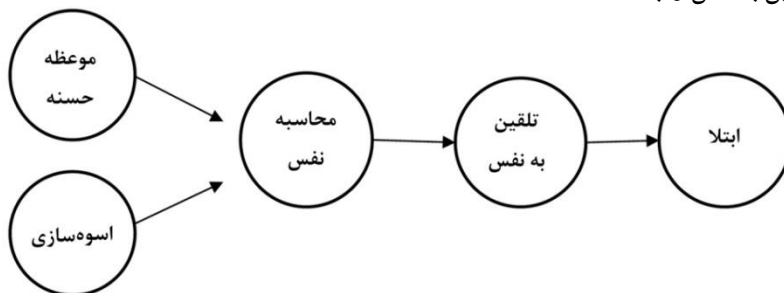
روش‌های تربیت دینی مواجهه با نتیجه اعمال و تبشیر نیز باید به خوبی مورد توجه باشند. با آنکه این روش‌ها به شکل ویژه‌ای با آنچه در رفتارگرایی صرف مدنظر است، تفاوت دارد، اما وجه اشتراک‌هایی نیز دیده می‌شود. رفتارها در اثر پاداش‌ها و تنبیه‌ها اثر می‌پذیرند؛ زیرا آن‌ها در این ایجاد انگیزه نقش دارند (سیف، ۱۳۹۲، ص ۱۳۸).

استفاده از روش اسوه‌سازی نیز، با توجه به اینکه کودکان طبق نظریه شناختی- اجتماعی بندورا (کدیور، ۱۳۹۰، ص ۱۳۸-۱۲۸) از یادگیری تقلیدی بسیار بهره می‌برند، باید مورد توجه ویژه باشد. از سوی دیگر، باید با روش‌های مبالغه در عفو و تغافل همراه شود. لازم به ذکر است که استفاده از روش‌های اسوه‌سازی به‌عنوان پیش‌زمینه برخی دیگر از روش‌ها، در این کتاب، به خوبی مورد توجه قرار گرفته است.

در اتخاذ تصمیم در مورد استفاده از کدام روش در آغاز هر درس، باید دقت نظر و اندیشه‌ورزی کافی را مبذول داشت. به‌عنوان نمونه استفاده از روش بیان مهر، به‌منظور ایجاد انگیزه در مخاطب، خصوصاً در این دوره سنی، کاملاً منطقی می‌نماید؛ زیرا «انگیزش مهم‌ترین شرط یادگیری» به حساب می‌آید (کدیور، ۱۳۹۰، ص ۱۹۵). از جهت دیگر، استفاده از روش ترکیه به علت آنکه اساس کار تربیت دینی معرفی شده، در آن بخش ضروری به نظر می‌رسد. در این باره شمشیری (۱۳۹۵، ص ۲۷) معتقد است که ترکیه و پاک‌سازی فطرت از آلودگی‌ها، به‌عنوان بنیاد تربیت دینی، اصولی به حساب می‌آیند.

نکته جالب توجهی که ضمن بررسی‌ها می‌توان به آن دست یافت، عبارت است از اینکه ترکیب، همراهی یا ایجاد الگوهایی از روش‌های گوناگون، گاهی بر اثرگذاری محتوا افزوده است. به‌عنوان نمونه استفاده از روش‌های اعطای بینش، سپس تلقین به نفس، بر اثرگذاری درس بسیار مؤثر به نظر می‌رسد؛ زیرا فرایند انتقال پیام متن را معنی‌دار می‌کند.

از دیگر الگوهایی که می‌توان به آن اشاره نمود عبارت است از: اسوه‌سازی، موعظه حسنه، محاسبه نفس، تلقین به نفس و ابتلاء.

نمودار ۶- الگوی ترکیبی چند روش تربیت دینی

به‌عنوان مثال ابتدا یک عمل پسندیده در داستان متن ارائه شده است، سپس در بخش تدبیر کنیم، موعظه حسنه عرضه شده است. پس از این مراحل سؤالی مطرح می‌شود که کودک خود را مورد ارزیابی قرار می‌دهد و سپس در بخش به کار ببندیم، کودک به زبان خود جمله‌هایی را می‌آورد و می‌نویسد که می‌خواهد انجام دهد و در نهایت در ایستگاه تفکر باید به قضاوت پردازد که کدام یک از چند روش ارائه شده را خواهد پذیرفت.

این مثال پیشنهادی براساس مشاهده تأثیرگذاری بیشتر برخی از دروس به‌واسطه ترکیب کردن مناسب برخی از روش‌ها حاصل شد؛ از این‌رو می‌توان ابراز کرد که ترکیبات گوناگونی از روش‌ها وجود دارد که بر اثرگذاری عمل تربیت دینی می‌افزایند-البته ممکن است عکس این نیز صادق باشد-. بنابراین، ضرورت دارد در اقدامی، این ترکیب روش‌ها مورد بررسی قرار گیرند.

— منابع —

قرآن کریم.

- آمار، فریال؛ سلطانی مطلق، معصومه؛ دلبری، سید محمد (۱۳۹۶). *راهنمای معلم هدیه‌های آسمان چهارم دبستان*. تهران: دفتر نشر کتب درسی، شرکت افست.
- ابوطالبی، مهدی (۱۳۸۱). *تربیت دینی از دیدگاه امام علی (ع) با تأکید بر نهج‌البلاغه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- امین خندقی، مقصود؛ سعیدی رضوانی، محمود؛ پاک مهر، حمیده؛ قنذیلی، سید جواد (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر نظرات شهید مطهری در کتاب پیرامون انقلاب اسلامی. *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، دوره ۶، شماره ۱۴، ص ۱۷۵-۱۹۶.
- امینی، محمد؛ ماشاء‌اللهی نژاد، زهرا؛ علیزاده زارعی، مرضیه (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های «هدیه‌های آسمان» و «فارسی» مقطع ابتدایی از نظر توجه به مهدویت. *مطالعات اسلام و روانشناسی*، ۱۰(۶)، ص ۷-۲۶.
- ایمانی، محسن؛ مظفر، محمد (۱۳۸۳). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمان و کتاب کار در مقایسه با محتوای کتاب تعلیمات دینی سال دوم دبستان. *نواوری‌های آموزشی*، ۷(۳)، ص ۱۱۵-۱۴۲.
- باقری، خسرو (۱۳۹۶). *نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت دینی*. تهران: انتشارات مدرس.
- پاک‌مهر، حمیده؛ امین خندقی، مقصود؛ سعیدی رضوانی، محمود؛ قنذیلی، سید جواد (۱۳۹۵). بررسی و تحلیل محتوای کتب درسی دوره ابتدایی از حیث توجه به آموزه‌های انقلاب اسلامی ایران مبتنی بر نظرات شهید مطهری در کتاب پیرامون انقلاب اسلامی. *پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی*، ۱۴(۶)، ص ۱۷۵-۱۹۶.
- پورشیرازی، مرتضی (۱۳۹۴). *تحلیل محتوای متن کتاب فارسی، مهارت‌های خواننداری ششم ابتدایی براساس شاخص خوانایی مک لافلین*. در: تهران: سومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- داراب‌کلایی، اسماعیل (۱۳۹۰). *اصول و روش‌های تربیت دینی (با تکیه بر قرآن)*. بصیرت و تربیت اسلامی، ۱۸(۸)، ص ۱۷-۳۶.
- رشیدی، محمدعلی (۱۳۸۵). *اصول و روش‌های تعلیم و تربیت اسلامی دوره کودکی*. در: مجموعه مقالات دانشگاه علامه طباطبایی، ص ۶۴۱-۶۷۰.
- رفیعی محمدی، علی محمد (۱۳۸۸). *بیست اصل در تربیت، اصول برقراری ارتباط با کودکان و نوجوانان*. قم: رسول اعظم.
- روش‌قیاس، پروین؛ میرشاه‌جعفری، سید ابراهیم (۱۳۹۶). بررسی محتوای کتاب هدیه‌های آسمان پایه پنجم ابتدایی (تألیف ۹۴-۹۵)؛ از منظر پاسخ‌گویی به سوالات دینی کودکان. *معرفت*، ۲۳۶(۲۶)، ص ۸۷-۱۰۴.
- زائرپورتمبکی، سمیه؛ زائرپورتمبکی، طاهره (۱۳۹۵). تحلیل محتوای کتاب هدیه‌های آسمانی پایه سوم ابتدایی. *مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی*، ۱۴(۲)، ص ۱۵۱-۱۶۰.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۶). *هدیه‌های آسمان (تعلیم و تربیت اسلامی) چهارم دبستان*. تهران: اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی.
- سامانی، سیامک؛ جوکار، بهرام (۱۳۸۵). *روش تحقیق*. کتابخانه میرزای شیرازی دانشگاه شیراز.

- سیف، علی اکبر (۱۳۹۲). روانشناسی پرورشی نوین: روانشناسی یادگیری و آموزش. تهران: نشر دوران.
- شکوهی، غلامحسین (۱۳۹۱). مبانی و اصول آموزش و پرورش. تهران: به نشر، انتشارات آستان قدس رضوی.
- شمشیری، بابک (۱۳۸۵). تعلیم و تربیت از منظر عشق و عرفان. تهران: انتشارات طهوری.
- شمشیری، بابک (۱۳۹۵). تأملاتی در باب دین و رهاوردهای آن در تربیت دینی. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- ضرابی، عبدالرضا (۱۳۹۴). اهداف تربیت دینی از منظر قرآن کریم. معرفت، ۲۰۸ (۲۴)، ص ۵۳-۶۶.
- عبدالله‌دراز، محمد؛ ستوده‌نیا، مجید (۱۳۸۲). تربیت دینی. معرفت، ۱۲ (۱۲)، ص ۱۵-۲۴.
- فتوحی، سید حسین؛ موسوی‌نسب، سید محمدرضا (۱۳۹۴). راهکارهای انتقال ارزش‌های دینی به کودکان دبستانی. معرفت، ۲۰۹ (۲۴)، ص ۱۰۷-۱۱۶.
- قاسمی، حسین؛ کاظمی، محمود (۱۳۹۳). تحلیل محتوای کتاب درسی هدیه‌های آسمان پایه ششم ابتدایی و میزان انطباق آن با مبانی قرآنی و سند تحول بنیادین آموزش و پرورش. نوآوری‌های آموزشی، ۱۳ (۴)، ص ۱۰۰-۱۱۶.
- قطبی، محمد (۱۳۸۹). راهبردهای قرآنی تربیت دینی. اسلام و پژوهش‌های تربیتی، ۳ (۲)، ص ۷۱-۹۴.
- کدیور، پروین (۱۳۹۰). روانشناسی تربیتی. تهران: انتشارات سمت.
- کمساری، علی (۱۳۹۲). شاخص‌های تربیت دینی. پیام زن، شماره ۲۶۱، ص ۵-۴.
- کیومرثی، غلامعلی (۱۳۸۷). مبانی و اصول تربیت دینی و تفاوت آن با تعلیمات دینی. تهران: مدرسه.
- مختاری‌پور، مرضیه (۱۳۹۱). اصول، اهداف، روش‌ها و فنون تربیت دینی. پاسدار اسلام، شماره ۳۸۵.
- مرعشی، سید منصور؛ هاشمی، سید جلال؛ مقیمی‌گسک، اعظم (۱۳۹۱). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بخوانیم و بنویسیم و هدیه‌های آسمان دوره ابتدایی براساس معیارهای برنامه درسی «فلسفه برای کودکان». تفکر و کودک، ۳ (۳)، ص ۶۹-۹۰.
- مشایخی، شهاب‌الدین (۱۳۸۸). برای اکتشاف اصول تربیت دینی باید به چگونگی ارتباط آن‌ها با خواستگاهشان یعنی دین توجه لازم نمود. حوزه و دانشگاه، شماره ۳۲.
- ملکی مطلق، فرزانه؛ غفاری، مریم (۱۳۹۵). تربیت و تعمق باورهای دینی در کودکان. در: دومین کنفرانس سراسری پژوهش در علوم تربیتی، روانشناسی و علوم اجتماعی.
- مهدوی‌راد، محمد؛ زرستان، عارفه (۱۳۸۵). روش تربیت انسان در سیره انبیاء از نگاه قرآن کریم. پژوهش دینی، شماره ۱۴.
- مهربان، زهرا (۱۳۹۵). تحلیل کیفی محتوای کتاب‌های درسی هدیه آسمان از منظر امر به معروف و نهی از منکر. نوآوری‌های آموزشی، شماره ۵۷، ص ۴۶-۲۳.
- موگهی، عبدالرحیم (۱۳۸۰). روش‌های تربیت دینی. مبلغان، ۱۸ (۱)، ص ۴۳-۴۹.
- نساچی، اسماعیل (۱۳۹۵). راهبردهای تربیت دینی فرزندان. درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۶۵۹، ص ۵۷-۶۱.